

วารสารธรรมเพื่อชีวิต

JOURNAL OF DHAMMA FOR LIFE

ISSN: 2822-048X

<https://soo8.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

Academic Article

The Role of Buddhism in the Digital Age in Contemporary Thai Society

บทบาทของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัลในสังคมไทยปัจจุบัน

Phra Somkiat Jinavaro Saehan^{1*}พระสมเกียรติ ชินวโร แซ่ห่าน^{1*}

ARTICLE INFO

Name of Author &
Corresponding Author: *

1. Phra Somkiat Jinavaro Saehan*

พระสมเกียรติ ชินวโร แซ่ห่าน

Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Mahavajiralongkornpalitharava
darajavidyalaya Nakhon Pathom,
Thailand.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ นครปฐม
Email: chikunya09@gmail.com

คำสำคัญ:

บทบาท, พระพุทธศาสนา, ยุคดิจิทัล, สังคมไทย
ปัจจุบัน

Keywords:

Role, Buddhism, Digital Age,
Contemporary Thai Society

Article history:

Received: 11/12/2025

Revised: 25/01/2026

Accepted: 20/02/2026

Available online: 19/04/2026

How to Cite:

Saehan, P. (2026). The Role of Buddhism
in the Digital Age in Contemporary
Thai Society. *Journal Dhamma for Life*,
32(3), 128-139.

ABSTRACT

This article aims to explore the role of Buddhism in the digital age in contemporary Thai society. In this era of rapid social, technological, and value transformation, facing rapid economic, social, and technological changes, Buddhism is Thailand's national religion and has long exerted a profound influence on the lives of Thais, including culture, traditions, education, and social ethics. Even in this era of globalization, where Thai society faces rapid changes in technology, the economy, and new values, Buddhism continues to play a role in fostering mental peace and promoting morality. However, religion also faces new challenges, such as declining faith among young people and misunderstandings of traditional teachings.

This descriptive and analytical article focuses on presenting structured data on the role of Buddhism in various aspects, including culture, lifestyle, education, technology, and faith in Thai society. It also analyzes challenges and approaches to preserving the essence of Buddhism in line with the times. The results of this article indicate that while Buddhism continues to exert cultural and psychological influence on the majority of Thai people, systematic development is necessary, including the appropriate use of technology, developing the quality of monks, organizing learning programs that are relevant to the new generation, and creating spaces for Dhamma practice that are consistent with the modern context, in order for Buddhism to continue to play a valuable and sustainable role in Thai society. This article presents both a qualitative study of the cultural and social roles of Buddhism in Thailand. This includes a critical analysis of the impact of technology and social change on the faith and practices of contemporary Thais, along with

ศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย
Thai Journal Citation Index Centre<https://so08.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

suggestions for promoting and developing religion appropriate for the context of the new generation.

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัลในสังคมไทยปัจจุบัน ในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เทคโนโลยี และค่านิยมอย่างรวดเร็วซึ่งกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย และมีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของคนไทยมาอย่างยาวนานทั้งในด้านวัฒนธรรม ประเพณี การศึกษา และจริยธรรมของสังคม แม้ในยุคโลกาภิวัตน์ที่สังคมไทยเผชิญ กับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และค่านิยมใหม่พระพุทธศาสนายังคงมีบทบาทในการสร้างความสงบสุขทางจิตใจ และส่งเสริมคุณธรรม อย่างไรก็ตามศาสนายังต้องเผชิญกับความท้าทายใหม่ ๆ เช่น การลดลงของศรัทธาในหมู่เยาวชน และความเข้าใจผิดในคำสอนดั้งเดิม

บทความนี้เป็นบทความวิชาการเชิงพรรณนา และวิเคราะห์ ที่เน้นการนำเสนอข้อมูลเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับบทบาทของพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ วัฒนธรรม วิถีชีวิต การศึกษา เทคโนโลยี และศรัทธาในสังคมไทย พร้อมทั้งวิเคราะห์ความท้าทาย และแนวทางการรักษาแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับยุคสมัย ผลการศึกษาในบทความนี้ชี้ให้เห็นว่าแม้พระพุทธศาสนายังคงมีอิทธิพลทางวัฒนธรรม และจิตใจต่อคนไทยส่วนใหญ่ แต่ก็จำเป็นต้องมีการพัฒนาเชิงระบบ เช่น การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม การพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์การจัดการเรียนรู้ที่เข้ากับคนรุ่นใหม่ และการสร้างพื้นที่สำหรับการปฏิบัติธรรมที่สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงมีบทบาทอย่างมีคุณค่า และยั่งยืนในสังคมไทย

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทยมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่การรับพระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนสยาม พระธรรมคำสอนได้ทำหน้าที่เป็นทั้งกรอบจริยธรรม และกลไกในการหล่อหลอมวิถีชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะหลักการสำคัญ เช่น เมตตากรุณา อหิงสา และความพอเพียง ซึ่งมีส่วนกำหนดแบบแผนพฤติกรรม ค่านิยม และความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยอย่างลึกซึ้ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546; สุพัตรา สุภาพ, 2554) ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงในฐานะระบบความเชื่อ หากแต่เป็นรากฐานเชิงโครงสร้างของวัฒนธรรม ประเพณี และอัตลักษณ์ทางสังคมของไทย

ในบริบทสังคมร่วมสมัย พระพุทธศาสนายังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ และเป็นกลไกในการสร้างความสมานฉันท์ในระดับชุมชน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากกระแสโลกาภิวัตน์ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัล และการขยายตัวของสังคมเมือง ได้ส่งผลให้รูปแบบการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติทางศาสนาของประชาชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ (ประเวศ วะสี, 2550; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2558) ความหลากหลายของค่านิยมและรูปแบบการแสวงหาในยุคดิจิทัลได้ท้าทายบทบาทดั้งเดิมของสถาบันศาสนา

โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีแนวโน้มตีความและเข้าถึงศาสนาในลักษณะที่แตกต่างจากอดีต ภายใต้บริบทดังกล่าว พระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีการปรับตัวอย่างเหมาะสมเพื่อธำรงรักษาแก่นสารแห่งคำสอน ขณะเดียวกันก็ต้องสามารถสื่อสารและตอบสนองต่อความต้องการของสังคมยุคใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวทางการปรับตัวดังกล่าวครอบคลุมถึงการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการเผยแผ่ธรรมะ การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง และการสร้างพื้นที่ทางศาสนาที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ (พระไพศาล วิสาโล, 2561; ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2560)

ดังนั้น การศึกษาบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยในยุคปัจจุบันจึงมีความสำคัญทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ กล่าวคือ ไม่เพียงช่วยให้เข้าใจพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังช่วยระบุถึงความท้าทายและโอกาสในการพัฒนาศาสนาให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในบริบทโลกสมัยใหม่ บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ภาพรวมของบทบาทพระพุทธศาสนาในสังคมไทยร่วมสมัย โดยเน้นการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอแนวทางเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ สำหรับการส่งเสริมบทบาทของพระพุทธศาสนาในอนาคต

บทบาทของพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมไทย

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย โดยมีบทบาทในการกำหนดขนบธรรมเนียม ประเพณี และค่านิยมที่ส่งต่อกันมาชั่วคนหลายชั่วอายุคน วัฒนธรรมไทยหลายด้านได้รับอิทธิพลโดยตรงจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งในเรื่องของความเมตตา ความกรุณา ความสงบสุข และการใช้ชีวิตอย่างมีสติหนึ่งในบทบาทที่เด่นชัดคือการเป็นแกนกลางของพิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ และเทศกาลทางศาสนาอย่างวันวิสาขบูชา และวันเข้าพรรษา ที่ไม่เพียงแต่เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นโอกาสในการรวมชุมชน สร้างความสัมพันธ์ และส่งเสริมความสามัคคีในสังคม สมบูรณ์ วัฒนะ และคณะ, 2568 นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังมีอิทธิพลต่อศิลปะ และวรรณกรรมไทย ทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัด ประติมากรรม และบทสวดมนต์ ที่สะท้อนถึงแนวคิด และคตินิยมทางศาสนา อันเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่คนไทยภาคภูมิใจในชีวิตประจำวัน วิถีปฏิบัติทางศาสนา เช่น การทำบุญ ตักบาตร และการถือศีลในวันพระ ยังคงเป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนไทยกับพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้ การดำรงอยู่ของศาสนาในฐานะของวัฒนธรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาความสงบสุข และความเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน

1. พระพุทธศาสนามีบทบาทเชิงโครงสร้างในการกำหนดขนบธรรมเนียมและประเพณีไทย โดยทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงพิธีกรรม เทศกาล และวิถีชีวิตเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ศาสนาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงมิติความเชื่อ หากแต่เป็นฐานรากของการหล่อหลอมอัตลักษณ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม และความเป็นปึกแผ่นของชุมชนไทยตลอดช่วงชีวิตมนุษย์ (1) พิธีกรรมวงจรชีวิต พิธีกรรมสำคัญ เช่น การบวช การแต่งงาน และงานศพ สะท้อนอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในระดับลึก การบวชทำหน้าที่ทั้งเชิงศาสนาและสังคม

เป็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมทางศีลธรรมและสถานะความเป็นผู้ใหญ่ ขณะที่พิธีแต่งงานผสานการทำบุญและการประกอบพิธีทางสงฆ์เพื่อเสริมสิริมงคลและความมั่นคงของชีวิตคู่ ส่วนพิธีศพ โดยเฉพาะการสวดพระอภิธรรมและฌาปนกิจ มีบทบาททั้งในการอุทิศส่วนกุศลและการเยียวยาทางจิตใจ พร้อมทั้งตอกย้ำหลักไตรลักษณ์ในฐานะกรอบคิดต่อความไม่เที่ยงของชีวิต (2) เทศกาลทางศาสนาและความสัมพันธ์เชิงชุมชน เทศกาลสำคัญ เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา และช่วงเข้าพรรษา-ออกพรรษา เป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านกิจกรรมทำบุญ เวียนเทียน และการปฏิบัติธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนถูกเสริมสร้างผ่านระบบการอุปถัมภ์และการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง อันนำไปสู่การสร้างทุนทางสังคมและความสามัคคีในระดับท้องถิ่น โดยสรุป พระพุทธศาสนาในบริบทไทยทำหน้าที่เป็นทั้งระบบความหมายและสถาบันทางสังคมที่แทรกซึมในมิติพิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตประจำวัน อันมีส่วนสำคัญต่อการคงอยู่และการสืบทอดโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยในระยะยาว

2. ศาสนาในชีวิตประจำวันของคนไทย ศาสนาในชีวิตประจำวันของคนไทยหมายถึงบทบาทและการปฏิบัติทางศาสนาที่แทรกอยู่ในกิจวัตรและวิถีชีวิต โดยมีอิทธิพลต่อค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมของบุคคลและชุมชนอย่างต่อเนื่อง การปฏิบัติสำคัญ ประเวศ อินทองปาน, 2559 ได้แก่ การทำบุญตักบาตร การสวดมนต์ การไหว้พระ การฟังธรรม และการถือศีล ซึ่งสะท้อนทั้งความศรัทธาและการยึดมั่นในหลักจริยธรรม ศาสนาจึงทำหน้าที่เป็นกลไกในการหล่อหลอมจิตใจ ส่งเสริมความสงบภายใน และกำหนดกรอบการดำเนินชีวิตอย่างมีความหมาย ในบริบทสังคมไทย พระพุทธศาสนามีบทบาทเด่นในการหลอมรวมเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน ไม่จำกัดเฉพาะพิธีกรรมเชิงทางการ แต่ปรากฏในกิจกรรมปกติ เช่น การตักบาตรยามเช้า การเข้าวัดในวันพระ และการรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 อันเป็นพื้นฐานของการควบคุมพฤติกรรมและพัฒนาจิตใจ กิจกรรมดังกล่าวยังส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับชุมชน ทำให้วัดเป็นศูนย์กลางทางสังคมและจิตวิญญาณ นอกจากนี้ ศาสนายังแทรกซึมในวัฒนธรรมการดำรงชีวิต เช่น การไหว้ การใช้ภาษา และประเพณีต่าง ๆ อาทิ พิธีบวช งานบุญ และวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งล้วนสะท้อนการผสานระหว่างความเชื่อกับอัตลักษณ์ความเป็นไทย ศาสนาจึงมีบทบาทในการสร้างและธำรงค่านิยมด้านความกตัญญู ความเมตตา การให้อภัย และความสามัคคีในสังคม แม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาหลัก แต่สังคมไทยยังประกอบด้วยความหลากหลายทางศาสนา เช่น อิสลาม คริสต์ และซิกข์ ซึ่งต่างมีส่วนในการกำหนดวิถีชีวิตและค่านิยมของชุมชนตามบริบทความเชื่อของตน โดยรวมแล้ว ศาสนาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ฝังรากลึกในโครงสร้างทางวัฒนธรรมและสังคมของไทย และยังคงปรับเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทยุคสมัยอย่างต่อเนื่อง

พระพุทธศาสนากับระบบการศึกษาและเยาวชน

พระพุทธศาสนากับระบบการศึกษา และเยาวชน หมายถึง บทบาท และอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริม และพัฒนาการศึกษาทั้งในด้านความรู้ คุณธรรม และจริยธรรมแก่เยาวชน ผ่านระบบการศึกษาในประเทศไทย โดยพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของการจัดการศึกษาไทยมาตั้งแต่อดีต และยังคงมีบทบาท

สำคัญในการปลูกฝังคุณลักษณะที่พึงประสงค์แก่เด็กและเยาวชนไทยในปัจจุบัน พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานทางความคิด และพฤติกรรมของเยาวชนไทยมาอย่างยาวนาน ทั้งในระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่วัดเป็นศูนย์กลาง และในระบบการศึกษาปัจจุบันที่พยายามบูรณาการหลักธรรมเข้าไปในหลักสูตร เพื่อสร้างเยาวชนที่มีคุณธรรม จริยธรรม และสติปัญญา การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาพัฒนาการศึกษาสมัยใหม่ เช่น การนำหลักสันติธรรมมาพัฒนาเยาวชนโดยใช้ 3 หมวดธรรม ได้แก่ สติ คือ ความระลึกได้ไม่พลั้งเผลอเมื่อเจอกระทบจิตใจ ขันติ คือ ความอดทน ตั้งมั่น พินิจอุปสรรคในชีวิต และ สันติ คือ ความสงบจิตใจ และความเสียสละให้อภัย ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเอื้อเกื้อกัน พระมหาประเสริฐ อคฺคเตโช, พระมหาดวงเด่น จิตฺตญาณโณ และ ชันทอง วัฒนะ, 2560

1. การเรียนรู้หลักธรรมในสถานศึกษา สถานศึกษาในประเทศไทยบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่หลักสูตร เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และจิตสำนึกของผู้เรียน มุ่งเสริมสร้างสติปัญญาและการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม โดยกำหนดการเรียนรู้ทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ อาทิ หลักอริยสัจ 4 และไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์, 2561 ที่เน้นความเข้าใจเชิงลึกและการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน การจัดการเรียนรู้ครอบคลุมทั้งในและนอกห้องเรียน ได้แก่ (1) การเรียนการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรภาคบังคับ (2) กิจกรรมเสริมประสบการณ์ที่เน้นการปฏิบัติจริง (3) ค่ายคุณธรรมเพื่อฝึกสมาธิและการอยู่ร่วมกันอย่างมีเมตตา (4) กิจกรรมบวชภาคฤดูร้อนเพื่อปลูกฝังวินัย อดทน และความกตัญญู และ (5) การสวดมนต์และทำวัตรประจำวันเพื่อพัฒนาสมาธิและความสงบทางจิตใจ อนุชิต กิ่งนรา และ พระสุทธิสารเมธี, 2563 แนวทางดังกล่าวสะท้อนการหลอมรวมหลักธรรมกับศาสตร์การจัดการเรียนรู้สมัยใหม่ โดยเน้นการพัฒนาสัมมาทิฐิ การไม่เบียดเบียน และการกำกับตนเอง ส่งผลให้ผู้เรียนสามารถจำแนกดี-ชั่วได้อย่างมีวิจารณญาณ อันนำไปสู่การพัฒนาพลเมืองที่มีคุณภาพ มีวินัย และมีความรับผิดชอบต่อสังคมในระยะยาว

2. การบ่มเพาะคุณธรรมผ่านวัดและชุมชน วัดเป็นสถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และพัฒนาจิตใจของเยาวชนไทยมาอย่างยาวนาน โดยมีบทบาทสำคัญในการบ่มเพาะคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมทางสังคม ทั้งในรูปแบบการศึกษาอย่างเป็นทางการและการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมทางศาสนาในชีวิตประจำวัน การบ่มเพาะคุณธรรมผ่านวัดและชุมชน กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2554 สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประการสำคัญ ได้แก่ (1) โรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งแบ่งเป็นแผนกธรรมและแผนกบาลี มุ่งถ่ายทอดทั้งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและความรู้เชิงลึก ควบคู่กับการปลูกฝังวินัยและคุณธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง (2) โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ที่เปิดโอกาสให้เยาวชนได้ฝึกปฏิบัติธรรม เรียนรู้วินัย อดทน และการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนา (3) กิจกรรมวัด-ชุมชน เช่น ค่ายคุณธรรม การเวียนเทียน การทอดผ้าป่า และกฐิน ซึ่งส่งเสริมการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ เสริมสร้างศรัทธา และความผูกพันระหว่างเยาวชนกับชุมชน (4) บทบาทของพระสงฆ์ ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและครูทางธรรม ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ อบรม และแนะแนวการดำเนินชีวิตแก่เยาวชน ในภาพรวม การบ่มเพาะคุณธรรมผ่านวัดและชุมชนเป็นกระบวนการบูรณาการระหว่าง “ความรู้ทางธรรม” และ “การปฏิบัติจริง” โดยอาศัยวัด

เป็นฐานการเรียนรู้และชุมชนเป็นกลไกสนับสนุน ส่งผลให้เยาวชนมีพัฒนาการด้านจิตใจที่มั่นคง มีวินัย และมีคุณธรรมอันเหมาะสมต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างยั่งยืน

การเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล

การเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล หมายถึง การปรับตัว และการประยุกต์ใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาให้เข้ากับโลกยุคใหม่ที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล โดยมีทั้งโอกาส และความท้าทาย การเปลี่ยนแปลงนี้จึงเปรียบเสมือน เครื่องมือ ที่ช่วยให้พระพุทธศาสนายังคงมีความสำคัญ และเข้าถึงผู้คนได้ในยุคปัจจุบัน แต่ก็จำเป็นต้องใช้อย่างมีสติ และรู้เท่าทัน เพื่อให้การเผยแผ่เป็นไปอย่างถูกต้อง และรักษาแก่นสารที่แท้จริงของพระธรรมคำสอนไว้ (กรุงเทพธุรกิจ, 2567; พระพรหมบัณฑิต, 2566)

1. การเผยแผ่ธรรมะผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล การประยุกต์ใช้สื่อสังคมออนไลน์ เช่น Facebook, YouTube และ TikTok ได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีพฤติกรรมบริโภคสื่อแบบดิจิทัล วัดและพระสงฆ์จำนวนมากใช้แพลตฟอร์มดังกล่าวในการสื่อสารธรรมะในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น บทความสั้น การถ่ายทอดสดพิธีกรรม และวิดีโอการสอนสมาธิ ซึ่งช่วยเพิ่มการเข้าถึงและความต่อเนื่องของการเรียนรู้ (สุภาพรณ กลิ่นนาค, 2557) Facebook มีบทบาทในการสร้าง “ชุมชนธรรมะเสมือนจริง” ผ่านการสื่อสารแบบสองทางและการถ่ายทอดสดกิจกรรมทางศาสนา ขณะที่ YouTube ทำหน้าที่เป็นคลังความรู้ที่สามารถเข้าถึงย้อนหลังได้ ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างเป็นระบบ ส่วน TikTok เน้นการสื่อสารเนื้อหาสั้น กระชับ และเข้าใจง่าย ซึ่งมีประสิทธิภาพในการดึงดูดความสนใจของผู้ใช้งานรุ่นใหม่ และอาจทำหน้าที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้เชิงลึกในลำดับถัดไป

2. โอกาสและความท้าทายในยุคดิจิทัล แม้เทคโนโลยีดิจิทัลจะเปิดโอกาสให้การเผยแผ่ธรรมะมีขอบเขตกว้างขึ้นและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ขณะเดียวกันก็สร้างความท้าทายสำคัญ ได้แก่ (1) ความเสี่ยงของการบิดเบือนเนื้อหา (2) การนำเสนอแบบผิวเผินเพื่อดึงดูดความสนใจ และ (3) การลดบทบาทของปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างครูบาอาจารย์กับผู้ปฏิบัติ ดังนั้น การใช้เทคโนโลยีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องดำเนินควบคู่กับการรักษาความถูกต้องของหลักธรรม และการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงลึก เพื่อให้การปรับตัวในยุคดิจิทัลยังคงสอดคล้องกับแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

ตารางที่ 1 สรุปการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล

ประเด็นการปรับตัว	รูปแบบการเผยแผ่	เทคโนโลยีและแพลตฟอร์มที่ใช้	จุดเด่นและผลกระทบ
การเผยแผ่ธรรมะผ่านเทคโนโลยี	ไลฟ์สดบรรยายธรรม	Facebook Live, YouTube Live, Zoom	สร้างปฏิสัมพันธ์แบบเรียลไทม์ ทำให้ผู้ฟังรู้สึกใกล้ชิดกับพระอาจารย์มากขึ้น

ประเด็นการปรับตัว	รูปแบบการเผยแพร่	เทคโนโลยีและแพลตฟอร์มที่ใช้	จุดเด่นและผลกระทบ
	วิดีโอธรรมะ	YouTube, TikTok, Facebook Reels	เข้าถึงคนรุ่นใหม่ได้ง่ายด้วยเนื้อหาสั้นกระชับ สามารถรับชมได้ทุกที่ทุกเวลา
	สื่อสังคมออนไลน์	Facebook, Instagram, Twitter	สร้างชุมชนออนไลน์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และเข้าถึงกลุ่มผู้สนใจเฉพาะทาง
การเรียนรู้ธรรมะแบบออนไลน์	คอร์สเรียนออนไลน์	เว็บไซต์เฉพาะ Google Classroom	ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ธรรมะได้ด้วยตนเองตามตารางเวลาที่สะดวก
	แอปพลิเคชันธรรมะ	แอปพลิเคชันรวมบทสวดมนต์ บทเรียนธรรมะ	เพิ่มความสะดวกในการเข้าถึงเนื้อหา ทำให้ธรรมะเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน
การจัดกิจกรรมและพิธีกรรม	การทำบุญออนไลน์	เว็บไซต์วัด E-commerce	อำนวยความสะดวกให้ผู้ศรัทธาสามารถทำบุญได้จากที่บ้าน โดยไม่ต้องเดินทาง
	พิธีกรรมแบบ Virtual	Zoom, Google Meet	การสวดมนต์หรือประกอบพิธีทางศาสนาแบบออนไลน์ ทำให้ผู้คนเข้าร่วมได้แม้จะอยู่ห่างไกล
การบริหารจัดการวัด	เว็บไซต์และเพจวัด	เว็บไซต์ของวัด Facebook Page	เป็นช่องทางในการประชาสัมพันธ์ข่าวสารและกิจกรรมของวัดได้อย่างรวดเร็ว
	การใช้ QR Code	QR Code	ใช้ในการรับบริจาค, ลงทะเบียนกิจกรรม หรือเป็นช่องทางสำหรับเข้าถึงข้อมูลที่ต้องการ

ตารางนี้สรุปให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีการปรับตัวครั้งใหญ่เพื่อใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีดิจิทัลอย่างเป็นระบบ ครอบคลุมหลายมิติ ตั้งแต่การเผยแผ่ธรรมะไปจนถึงการบริหารจัดการวัดการปรับตัวที่เด่นชัดที่สุดคือการใช้ แพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น Facebook, YouTube และ TikTok เพื่อเผยแผ่ธรรมะในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งไลฟ์สด วิดีโอสั้น และโพสต์ข้อความ ทำให้ธรรมะเข้าถึงคนทุกเพศทุกวัยได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ นอกจากนี้ การใช้เทคโนโลยียังขยายไปถึง การจัดกิจกรรม และพิธีกรรม ทำให้ผู้คนสามารถทำบุญหรือเข้าร่วมพิธีจากที่ไหนก็ได้ และยังช่วยในการ บริหารจัดการวัด ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นผ่านช่องทางออนไลน์ต่าง ๆ กล่าวโดยรวมคือ การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การเผยแผ่เนื้อหาเท่านั้น แต่ยังเป็นการปฏิวัติวิธีการที่ศาสนาสื่อสาร สร้างปฏิสัมพันธ์ และดำรงอยู่ร่วมกับโลกยุคใหม่ได้อย่างกลมกลืน

ความศรัทธาและความท้าทายในพระพุทธศาสนาไทย

พระพุทธศาสนายังคงทำหน้าที่เป็นแกนหลักทางจิตใจและวัฒนธรรมของสังคมไทย ขณะเดียวกันเผชิญแรงกดดันจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นและรูปแบบการมีส่วนร่วมของพุทธศาสนิกชน ความศรัทธาในบริบทไทยมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติความเชื่อ หากแต่ฝังรากในวิถีชีวิต ผ่านประเพณี พิธีกรรม การทำบุญตักบาตร การเข้าวัดในวันสำคัญ การบรรพชา ตลอดจนการยึดหลักศีลธรรม เช่น ศีล 5 เป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังสะท้อนผ่านมรดกทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมทางศาสนา

1. ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการทำบุญ รูปแบบการทำบุญร่วมสมัยได้ปรับเปลี่ยนอย่างมีนัยสำคัญภายใต้อิทธิพลของเทคโนโลยีดิจิทัลและบริบทสังคมสมัยใหม่ จากการปฏิบัติในพื้นที่วัดสู่แพลตฟอร์มออนไลน์ที่เอื้อต่อความสะดวก รวดเร็ว และการเข้าถึงที่กว้างขึ้น วัดและองค์กรการกุศลพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล เช่น เว็บไซต์ โซเชียลมีเดีย และระบบ e-Donation ผ่านแอปพลิเคชันธนาคาร ซึ่งเชื่อมโยงข้อมูลกับหน่วยงานรัฐและสนับสนุนสิทธิประโยชน์ทางภาษี ขณะเดียวกัน แนวคิด “การทำบุญเชิงสังคม” ได้รับความสำคัญมากขึ้น โดยมุ่งเน้นผลลัพธ์เชิงประจักษ์ต่อสาธารณะ อาทิ การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ผู้ประสบภัย การสนับสนุนบริการสาธารณสุข และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนผ่านนี้สะท้อนการขยายความหมายของ “บุญ” จากพิธีกรรมสู่การสร้างคุณค่าทางสังคม นอกจากนี้ พฤติกรรมการทำบุญมีแนวโน้มสู่ “ความตรงจุดและความโปร่งใส” มากขึ้น เช่น การเลือกถวายสังฆทานที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของพระสงฆ์ แทนชุดสำเร็จรูป และการติดตามผลการใช้จ่ายผ่านช่องทางสาธารณะ โดยสรุป การทำบุญในสังคมไทยร่วมสมัยมีลักษณะผสมผสานระหว่างรูปแบบดั้งเดิมและดิจิทัล พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับเครือข่ายสังคมและสื่อออนไลน์อย่างเข้มข้น ส่งผลให้การปฏิบัติทางศาสนามีความยืดหยุ่น หลากหลาย และสอดคล้องกับบริบทสังคมปัจจุบันมากยิ่งขึ้น แม้จะเปิดโอกาสในการเข้าถึงที่กว้างขึ้น แต่ก็ท้าทายต่อการรักษาแก่นสารทางศาสนาและความหมายเชิงจิตวิญญาณในระยะยาว

ตารางที่ 2 รูปแบบการทำบุญ

รูปแบบ	วิธีการ / ลักษณะเฉพาะ
e-Donation ระบบของรัฐ / ผ่านธนาคาร / แอป	ระบบบริจาคอิเล็กทรอนิกส์ที่ทางราชการ / ธนาคารสนับสนุน เช่น ระบบ e-Donation ของกรมสรรพากร ที่ช่วยให้ผู้ทำบุญสามารถ ลดหย่อนภาษีได้ โดยไม่ต้องเก็บใบอนุโมทนาบัตร
QR Code / สแกนง่าย / โอนเงินออนไลน์	วัดหรือองค์กรติด QR Code บริจาคที่ตู้บริจาค / บนเว็บไซต์ / แอปพลิเคชันธนาคาร
แอปพลิเคชันเฉพาะสายบุญ	เช่นแอป “Thai Merit” ที่รวมสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั่วประเทศ หน้าที่ของแอปคืออำนวยความสะดวกในการทำบุญออนไลน์
การทำบุญแทน / บริการแบบ “เจ้าภาพบุญ” / “ส่งบุญแทน”	ผู้ทำบุญสามารถจ่ายเงินทำบุญ แล้วองค์กรจัดการพิธี / ซื้อของไหว้ / ส่งให้วัด / จัดพิธีแทน แล้วส่งหลักฐาน เช่น รูปภาพ / ใบอนุโมทนาให้ผู้ทำบุญ
กิจกรรมบุญออนไลน์ / ทำบุญเชิงสังคม / การรวมกลุ่ม	กิจกรรมที่จัดขึ้นในโซเชียลมีเดียหรือออนไลน์

2. การส่งต่อศรัทธาสู่คนรุ่นใหม่ การส่งต่อศรัทธาหมายถึงกระบวนการทำให้คนรุ่นใหม่ (เช่น Gen Z และ Millennials) สามารถเข้าใจ เชื่อมโยง และประยุกต์ใช้หลักธรรมในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความหมาย มิใช่เพียงการธำรงรักษาธรรมเนียม แต่เป็นการทำให้หลักธรรมมีความร่วมสมัย เข้าถึงได้ และตอบโจทย์ชีวิตจริง โดยมุ่งถ่ายทอดความเชื่อ คุณค่าทางจิตวิญญาณ และการปฏิบัติทางศาสนาให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม การส่งต่อศรัทธาเผชิญความท้าทายจากสภาพแวดล้อมร่วมสมัยที่มีความหลากหลายทางข้อมูล ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และพัฒนาการทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว โดยคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มให้ความสำคัญกับเหตุผล การตรวจสอบได้ และการมีส่วนร่วมมากกว่าการยึดถือแบบแผนดั้งเดิม ดังนั้น แนวทางการถ่ายทอดหลักธรรมจึงควรปรับรูปแบบจากการบรรยายเชิงท่องจำไปสู่การเรียนรู้เชิงประยุกต์ที่เน้นความเข้าใจเชิงลึกและการใช้ประโยชน์ได้จริง โดยเนื้อหาควรสอดคล้องกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การจัดการความเครียด การควบคุมอารมณ์ การมีสติในปัจจุบัน และการพัฒนาตนเอง ควบคู่กับการใช้ภาษาที่กระชับ เข้าใจง่าย และลดการใช้ศัพท์เฉพาะที่ซับซ้อน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมผ่านการตั้งคำถามและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อกระตุ้นการคิดเชิงวิพากษ์และการสร้างความหมายด้วยตนเอง รวมถึงการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลเป็นช่องทางสำคัญในการสื่อสาร เพื่อให้สอดคล้องกับพฤติกรรมการใช้สื่อของคนรุ่นใหม่ โดยสรุป การส่งต่อศรัทธาสู่คนรุ่นใหม่มิใช่เพียงการธำรงรักษาศาสนา หากแต่เป็นการปรับกระบวนการสื่อสาร

และการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ เพื่อให้หลักธรรมยังคงมีบทบาทเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมร่วมสมัย

สรุป

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะรากฐานทางศาสนา สังคม จริยธรรม และวัฒนธรรม แม้เผชิญพลวัตจากยุคดิจิทัลและโลกาภิวัตน์ โดยทำหน้าที่เป็นแหล่งบ่มเพาะคุณธรรมผ่านหลักศีล สมาธิ ปัญญา และพรหมวิหาร ซึ่งมีส่วนลดทอนปัญหาความเสื่อมทางค่านิยม อาทิ ความรุนแรง ความไม่ซื่อสัตย์ และบริโภคนิยม ขณะเดียวกัน วัดและพระสงฆ์ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน สนับสนุนความมั่นคงทางจิตใจ การช่วยเหลือทางสังคม และการพัฒนาสาธารณประโยชน์ ในเชิงวิถีชีวิต พระพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นกรอบอ้างอิงในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยสร้างสมดุลระหว่างมิติทางวัตถุและจิตวิญญาณ ช่วยให้ปัจเจกรับมือกับแรงกดดันทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีได้อย่างมีสติ ทั้งนี้ สถาบันสงฆ์ได้ปรับตัวผ่านการใช้สื่อดิจิทัลและแพลตฟอร์มออนไลน์เพื่อเผยแผ่ธรรมะสู่กลุ่มเมืองและคนรุ่นใหม่ เพิ่มการเข้าถึงและความต่อเนื่องของการเรียนรู้ทางศาสนา อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาไทยเผชิญความท้าทายสำคัญ ได้แก่ การบิดเบือนคำสอน การลดลงของศรัทธาในบางกลุ่ม โดยเฉพาะเยาวชนเมือง ความตึงเครียดระหว่างการธำรงรักษารูปแบบการปรับตัวสมัยใหม่ ตลอดจนข้อจำกัดด้านทรัพยากรและทักษะดิจิทัล บทความนี้วิเคราะห์การปรับตัวของพระพุทธศาสนาไทยเพื่อความยั่งยืนในยุคดิจิทัล โดยสรุปเป็น 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) การเผยแผ่ธรรมะผ่านสื่อดิจิทัล ซึ่งเพิ่มการเข้าถึงอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว (2) พลวัตของศรัทธาท่ามกลางบริบทสังคมสมัยใหม่ (3) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำบุญสู่แพลตฟอร์มออนไลน์ และ (4) กลไกการถ่ายทอดศรัทธาสู่คนรุ่นใหม่ผ่านเนื้อหาที่ประยุกต์ใช้ได้จริงและการสื่อสารที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดิจิทัล

โดยสรุป พระพุทธศาสนายังคงมีบทบาทหลายมิติในสังคมไทย และมีแนวโน้มดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน หากสามารถรักษาดุลยภาพระหว่างแก่นธรรมกับการปรับตัวเชิงเทคโนโลยี เพื่อคงความเป็นที่พึ่งทางจิตใจที่สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอเชิงนโยบายและการปฏิบัติ

ควรส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ด้าน “สมรรถนะดิจิทัลเชิงธรรมะ (digital dhamma literacy)” เพื่อให้สามารถสื่อสารธรรมะได้อย่างมีประสิทธิภาพในโลกออนไลน์ รวมถึงการจัดทำมาตรฐานการเผยแผ่ธรรมะดิจิทัลเพื่อป้องกันการบิดเบือนคำสอน

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือแนวคิด “การแปรรูปศาสนาเชิงดิจิทัล” ที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านของพระพุทธศาสนาจากศาสนาเชิงวัดไปสู่ศาสนาเชิงแพลตฟอร์ม ทำให้การรับรู้และปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นในพื้นที่เสมือนมากขึ้น ส่งผลให้รูปแบบศรัทธามีลักษณะกระจายตัวและยืดหยุ่นกว่าเดิม ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นความจำเป็นในการรักษาสมดุลระหว่างแก่นธรรมกับรูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่ โดยควรพัฒนาแนวทางการสื่อสารแบบร่วมสมัยที่ยังคงสาระสำคัญของศีล สมาธิ และปัญญา แต่สามารถเข้าถึงผู้คนยุคดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ศรัทธาของผู้คนไม่ได้ลดลง แต่กำลังเปลี่ยนจากศรัทธาเชิงสถาบันไปสู่ศรัทธาเชิงประสบการณ์ โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีความสำคัญกับการปฏิบัติธรรมที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริงมากขึ้น งานศึกษานี้ยังเสนอแนวคิด “พุทธเศรษฐกิจเชิงบุญดิจิทัล” ซึ่งมองการทำบุญออนไลน์เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธา เทคโนโลยี และพฤติกรรมทางสังคมในยุคใหม่อย่างมีนัยสำคัญ

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพธุรกิจ. (2567). การเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล. สืบค้นจาก <https://www.bangkokbiznews.com>
- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). ประวัติความเป็นมาของศาสนาพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย. เอกสารเผยแพร่, กรมศิลปากร
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2560). สันติวิธี: แนวคิดและการประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ อินทองปาน. (2559). “การธำรงวัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานจากพระพุทธศาสนา”, *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2559) : 68.
- ประเวศ วะสี. (2550). *บทความและงานเขียนทางสังคมและสุขภาพ*. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2558). *ว่าด้วยวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระพรหมบัณฑิต. (2566). *พระพุทธศาสนากับการปรับตัวในสังคมยุคดิจิทัล*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประเสริฐ อุดมเดช, พระมหาดวงเด่น จิตฺตยาโณ, & ชันทอง วัฒนะ. (2560). การประยุกต์หลักสันติธรรมเพื่อพัฒนาเยาวชน. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*.
- พระไพศาล วิสาโล. (2561). *พระพุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

- สมบุญ วัฒน และคณะ. (2565). พระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตคนไทยในดินแดนสุวรรณภูมิ, *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม 2565): 955.
- สุพัตรา สุภาพ. (2554). *สังคมวิทยา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ กลิ่นนาค. (2557). *สื่อสังคมออนไลน์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมศึกษา.
- อนุชิต กิ่งนรา, & พระสุทธิสารเมธี. (2563). การนำพระพุทธศาสนาสู่เด็ก และเยาวชนภายใต้โครงสร้างการศึกษา”, *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*, ปีที่ 25 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2563) : 61-67.
- อรพรรณ สุชาติกุลวิทย์. (2561). *การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการจัดการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.